

Құрылтайшы және баспагер:

«Қазақстан Республикасының
Заңнама және құқықтық
ақпарат институты» ШЖҚ РМК
2006 жылдан бастап шығады
Журналдың материалдары
www.iz.adilet.gov.kz
сайтында орналастырылған
Заң ғылымдары бойынша
диссертациялардың негізгі ғылыми
нәтижелерін жариялауға арналған
басылымдар тізіліміне енгізілген
(ҚР БҒМ БҒСБК 30.05.2013 ж.
№894 бұйрығы)

Редакциялық кеңес құрамы

Сәрпеков Р.Қ. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан) – (төраға)
Абайділдинов Е.М. – з.ғ.д. (Нұр-
Сұлтан, Қазақстан)
Абызов Р.М. – з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)
Бельх В.С. – з.ғ.д. (Екатеринбург,
Ресей)
Губин Е.П. – з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)
Мельник Р.С. – з.ғ.д. (Киев, Украина)
Моисеев А.А. – з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)
Муромцев Г.И. – з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)
Рахметов С.М. – з.ғ.д. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Малиновский В.А. – з.ғ.д. (Нұр-
Сұлтан, Қазақстан)
Унзила Шапақ – з.ғ.д. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)

Редакциялық алқа құрамы

Құлжабаева Ж.О. – з.ғ.к. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан) – (төраға)
Азер Алиев – PhD (Киль, Германия)
Айымбетов М.А. – ҚР еңбек сіңірген
мәдениет қайраткері (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Байниязова З.С. – з.ғ.к. (Саратов,
Ресей)
Қазбаева Ә.Ғ. – з.ғ.к. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Казиев З.Ғ. – з.ғ.к. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Киязова А.Ж. – (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Қоныс В.Т. – з.ғ.к. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Куликпаева М.Ж. – PhD (Нұр-
Сұлтан, Қазақстан)
Нұрғазинов Б.Қ. – з.ғ.к. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Нұрмағамбетов Р.Ғ. – PhD (Челябинск,
Ресей)
Примашев Н.М. – з.ғ.к. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Рахымбердин К.Х. – з.ғ.д. (Өскемен,
Қазақстан)
Тегізбекова Ж.Ч. – з.ғ.к. (Бишкек,
Қызығызстан)

Бас редактор

Дүйсенов Е.А. – з.ғ.к.

Журнал редакциясы

Колтубаева Г.Б.
Ердешева Д.Т.
Жұмагелдина Б.Ж.
Байленова А.К.
Джамбуршин К.А.

Қазақстан Республикасы Мәдениет
және ақпарат министрлігі Ақпарат
және мұрағат комитетінің
БАҚ есепке қою туралы куәлігі
№ 17761-Ж 25.06.2019 ж.
(Алғашқы есепке қою кезіндегі нөмірі
мен мерзімі №6592-Ж. 07.09.2005 ж.)

Мекен-жайы:

Қазақстан Республикасы, 010000,
Нұр-Сұлтан қ., Мәңгілік ел даңғ., 8 үй
тел: 8(7172)74-02-06;
факс: 8(7172)74-14-43
www.iz.adilet.gov.kz
E-mail: instzak-kz@mail.ru,
institutzakonodatelstva@gmail.com

МАЗМҰНЫ

Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институтының директоры Р.Қ. Сәрпековтің кіріспе сөзі.....	8
Редакция бағанасы	14
ҚР Әділет министрінің Қоғамдық кеңес алдындағы есептік кездесудегі баяндамасы (2019 жылғы 31 мамыр).....	18
Конституциялық және әкімшілік құқық	
М.Х. МАТАЕВА Қазақстан және Орталық Азия елдері парламенттерінің конституциялық регламенттелуі.....	22
Б.К. НҰРҒАЗИНОВ, А.С. ТӨЛЕПБАЕВА Әкімшілік сот өндірісіндегі соттың рөлі.....	31
Т.И. РЯХОВСКАЯ (Новосибирск қ.) Ресей мен Қазақстанның конституциялық құқығының дамуындағы ортақ және өзіндік ерекшеліктер туралы мәселеге.....	38
Р.Қ. СӘРПЕКОВ, С.С. ШЕШЕНБАЕВА Әкімшілік-процестік және әкімшілік-рәсімдік қатынастар: ұғымы, ерекшеліктері және олардың арақатынасы.....	44
А.Б. ҚАЙЖАҚПАРОВА, Б.Б. ЕРМЕКБАЕВ Әкімшілік сот ісін жүргізудегі өкілдік институтының құқықтық табиғаты туралы.....	51
Азаматтық және азаматтық іс жүргізу құқығы	
М.К. СҮЛЕЙМЕНОВ, А.Е. ДҮЙСЕНОВА Соттар мен төреліктердің өзара іс-қимылы: теория және практика мәселелері.....	58
Т.И. МАКАРОВА, Г.Т. ДЖАБАЙЛДАЕВА (Минск қ.) Ремедиация жерді құқықтық қорғау бағыты ретінде.....	72
М.А. ЕСТЕМИРОВ Отандық сот практикасында бірізділік талабының қолданылуына қысқаша шолу.....	77
Қылмыстық құқық және қылмыстық процесс	
Д.А. ФИНК In rem мүлікте ықтимал тәркілеуді қамтамасыз ету үшін мүлікке тыйым салу.....	82
А.Т. КӘРІПОВА, Е.А. ОМАРОВ, А.Ж. ӘКІШЕВ Қылмыстық процестегі процестік шығасылар: ұғымы мен белгілері.....	91
Халықаралық құқық және салыстырмалы құқықтану	
О.Н. ТОЛОЧКО (Минск қ.) Мемлекеттердің халықаралық-құқықтық жауапкершілігі заңдық жауапкершіліктің айрықша түрі ретінде.....	100
Е.Б. АБДРАСУЛОВ, Ж.И. ИБРАГИМОВ, Г.А. ТӨЛЕУХАНОВА Мемлекеттік қызметшілердің кәсіптік құқықтық мәдениетін қалыптастыру және нығайту: шет елдердің тәжірибесі.....	107
А.Қ. ҚҰРМАНОВА, Қ.Е. ИСМАҒҰЛОВ Халықаралық және ұлттық құқықтағы мәжбүрлеу институтын ресми түсіндіру проблемасы.....	114
Құқықтық мониторинг	
А.Ғ. ҚАЗБАЕВА, Н.Н. ОМАРОВА Құқықтық мониторингті дамытудың кейбір аспектілері және оның перспективалары.....	122
М.Х. ХАСЕНОВ Қазақстан Республикасының жылжымайтын мүлікке құқықтарды мемлекеттік тіркеу туралы заңнамасын талдау нәтижелері туралы.....	130
М.И. ДЯЧУК Азаматтық сот ісін жүргізудегі татуластыру рәсімдері.....	141
А.С. РАМАЗАНОВА Қазақстан Республикасында медиацияның қолданылу салаларының проблемалары.....	148
М.И. ДЯЧУК, А.С. ҚОЖАБЕКОВА Ұлтаралық және дінаралық жанжалдарды реттеудегі медиация.....	154
Мемлекеттік тілдегі заң шығармашылығы практикасынан	
Г.К. АҚЫЛБЕКОВА Ғылыми лингвистикалық сараптама жүргізудің кейбір мәселелері.....	162
Д.М. ШЫҒЫСБАЕВА, Н.А. ХАМЗИНА Терминдерді қолдану: тиімділігі мен келеңсіздіктері.....	168
А.К. МАХАМБЕТОВА Латын әліпбиіне негізделген кейбір әліпбилер туралы.....	175

Жас ғалым мінбері	
Л.А. ЖЕРЖ (Ирпень к., Украина) Заңсыз транспланттауға байланысты қылмыстардың алдын алу мен болдырмаудың шетелдік тәжірибесі.....	183
Е.М. ЕЛУБАЙ, Н.Б. МАУЫТҚАЛИ Қазақстан Республикасының тәуелсіздік жылдарындағы қылмыстық саясатының даму тарихынан.....	192
М.Е. ТӨЛЕУОВА Халықаралық-құқықтық құжаттарда және кейбір шет елдердің заңнамаларында паракорлықтың құқықтық регламенттелуі.....	200
Е.А. МҰХАНБЕДИЕВ Прецедентті құқық қолдану жүйесінің «қолданыстағы құқығы»: үш деңгейлі реттеу перспективалары және Қытай тәжірибесі.....	206
Ғылыми өмір хроникасы	
Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институтының Сапарғалиев оқулары шеңберінде «Қазақстан Республикасының Құқықтық саясат тұжырымдамасын (2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезең) іске асырудың өзекті мәселелері» тақырыбында өткен халықаралық ғылыми-практикалық конференцияға қатысуы туралы ақпараттық хабарлама, 2019 жылғы 5 сәуір, Алматы қ.....	217
Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институты өкілдерінің халықаралық жария құқық бойынша «Блищенков оқулары» XVII халықаралық конгресіне қатысуы туралы ақпараттық хабарлама, Мәскеу қ., 2019 жылғы 13 сәуір.....	220
Қазақстан Республикасы Әділет министрлігі делегациясының «Tashkent Law Spring» I халықаралық заң форумына қатысуы туралы ақпараттық хабарлама, 2019 жылғы 24-26 сәуір, Ташкент қ.....	226
ҚР ЗҚАИ директорының «Құқықтық жүйелердің конвергенциясы: ағылшын құқығы және Қазақстан құқығы» атты баяндамасы.....	229
«Ұлттық заңнаманы талдау аясында корпоративтік құқықтың кейбір элементтерін енгізу перспективалары» атты дөңгелек үстел туралы ақпараттық хабарлама, Нұр-Сұлтан қ., 2019 жылғы 13 мамыр.....	233
Кітапхана қорына келіп түскен басылымдардың көрмесі туралы ақпараттық хабарлама.....	236
«Соттық құқықтық саясат» халықаралық ғылыми-практикалық конференция жұмысына қатысу туралы ақпараттық хабарлама, Санкт-Петербург қ., 2019 жылғы 17-18 мамыр.....	237
«Құқық және экономика: ұлттық тәжірибе және даму стратегиясы» атты халықаралық заң форумы туралы ақпараттық хабарлама, Новосибирск қ., Ресей Федерациясы, 2019 жылғы 22-24 мамыр.....	241
«Жаршының» мұрағат беттері	
Р.Г. МИРОНОВ Бостандықты шектеу түріндегі қылмыстық жазаның қазіргі түсінігі (ҚР ЗИ Жаршысындағы мақала, №2 (22)-2011, 38-40-б.).....	246
Қ.Е. ИСМАҒҰЛОВ, Б.Ж. ҚЫЗДАРБЕКОВА З.ғ.д. Р.Г.Мионовтің «Бостандықты шектеу түріндегі қылмыстық жазаның қазіргі түсінігі» ғылыми жарияланамына қайтып оралғанда.....	249
Библиография	
А.Н. Жеребцов пен Н.В. Павловтың «Административная правоприменительная практика: теоретические и практические аспекты» атты монографиясына рецензия. - М.: Юстицинформ, 2018. – 167 б.....	253
З.ғ.д., проф. К.А. Бекашевтің халықаралық жария құқық жөніндегі оқулығына рецензия.....	255
А.И. Бастрыкин, В.П. Кириленко, В.А. Шамахова жалпы ред. «Экстремизм в современном мире» атты монографияларына рецензия. - СПб.: ИПЦ СЗИУ РАНХиГС, 2018. – 444 б.....	257
Даналық ойлар	260

Учредитель и издатель:
РГП на ПХВ «Институт
законодательства и правовой
информации Республики Казахстан»
Издается с 2006 года
Все материалы журнала размещаются
на сайте www.iz.adilet.gov.kz
Включен в перечень изданий
для публикации основных научных
результатов диссертаций
по юридическим наукам
(Приказ ККСОН МОН РК №894
от 30.05.2013 г.)

Состав Редакционного совета
Сарпеков Р.К. (Нур-Султан, Казах-
стан) – (председатель)
Абайдельдинов Е.М. – д.ю.н. (Нур-
Султан, Казахстан)
Абызов Р.М. – д.ю.н. (Москва, Россия)
Белых В.С. – д.ю.н. (Екатеринбург,
Россия)
Губин Е.П. – д.ю.н. (Москва, Россия)
Мельник Р.С. – д.ю.н. (Киев, Украина)
Моисеев А.А. – д.ю.н. (Москва, Россия)
Муромцев Г.И. – д.ю.н. (Москва,
Россия)
Рахметов С.М. – д.ю.н. (Нур-Султан,
Казахстан)
Малиновский В.А. – д.ю.н. (Нур-
Султан, Казахстан)
Унзила Шапак – д.ю.н. (Нур-Султан,
Казахстан)

Состав Редакционной коллегии
Кулжабаева Ж.О. – к.ю.н. (Нур-
Султан, Казахстан) – (председатель)
Азер Алиев – PhD (Киль, Германия)
Айымбетов М.А. – заслуженный
деятель культуры РК (Нур-Султан,
Казахстан)
Байниязова З.С. – к.ю.н. (Саратов,
Россия)
Казбаева А.Г. – к.ю.н. (Нур-Султан,
Казахстан)
Казиев З.Г. – к.ю.н. (Нур-Султан,
Казахстан)
Киязова А.Ж. – (Нур-Султан,
Казахстан)
Конусова В.Т. – к.ю.н. (Нур-Султан,
Казахстан)
Куликпаева М.Ж. – PhD (Нур-Султан,
Казахстан)
Нургазинов Б.К. – к.ю.н. (Нур-Султан,
Казахстан)
Нурмагамбетов Р.Г. – PhD (Челябинск,
Россия)
Примашев Н.М. – к.ю.н. (Нур-Султан,
Казахстан)
Рахимбердин К.Х. – д.ю.н. (Усть-Ка-
меногорск, Казахстан)
Тегизбекова Ж.Ч. – к.ю.н. (Бишкек,
Кыргызстан)

Главный редактор
Дюсенов Е.А. – к.ю.н.

Редакция журнала
Колтубаева Г.Б.
Ердешева Д.Т.
Жумагелдина Б.Ж.
Байленова А.К.
Джамбуршин К.А.

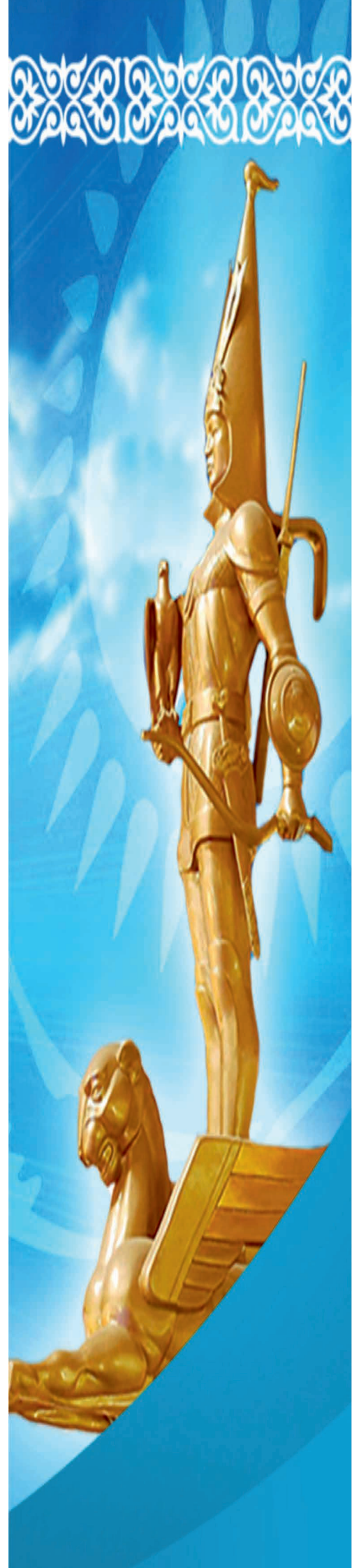
Свидетельство о постановке
на учет СМИ № 17761-Ж
от 25.06.2019 г. Комитета информации
и архивов Министерства культуры
и информации Республики Казахстан
(№ и дата первичной постановки на учет
№6592-Ж. 07.09.2005 г.)

Адрес:
Республика Казахстан, 010000,
г. Нур-Султан, пр. Мәңгілік ел, д. 8
тел.: 8(7172)74-02-06;
факс: 8(7172)74-14-43
www.iz.adilet.gov.kz
E-mail: instzak-kz@mail.ru,
institutzakonodatelstva@gmail.com

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Вступительное слово директора Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан Сарпекова Р.К.</i>	9
Колонка редакции	15
<i>Доклад министра юстиции РК на отчетной встрече перед Общественным советом (31 мая 2019 года)</i>	18
Конституционное и административное право	
М.Х. МАТАЕВА Конституционная регламентация парламентов Казахстана и стран Центральной Азии.....	22
Б.К. НУРГАЗИНОВ, А.С. ТУЛЕПБАЕВА Роль суда в административном судопроизводстве.....	31
Т.И. РЯХОВСКАЯ (г. Новосибирск) К вопросу об общем и самобытном в развитии конституционного права России и Казахстана.....	38
Р.К. САРПЕКОВ, С.С. ШИШИМБАЕВА Административно-процессуальные и административно-процедурные отношения: понятие, особенности и их соотношение.....	44
А.Б. КАЙЖАКПАРОВА, Б.Б. ЕРМЕКБАЕВ О правовой природе института представительства в административном судопроизводстве.....	51
Гражданское и гражданско-процессуальное право	
М.К. СУЛЕЙМЕНОВ, А.Е. ДУЙСЕНОВА Взаимодействие судов и арбитражей: проблемы теории и практики.....	58
Т.И. МАКАРОВА, Г.Т. ДЖАБАИЛДАЕВА (г. Минск) Ремедиация как направление правовой охраны земель.....	72
М.А. ЕСТЕМИРОВ Краткий обзор применения требования единообразия в отечественной судебной практике.....	77
Уголовное право и уголовный процесс	
Д.А. ФИНК Наложение ареста на имущество для обеспечения возможной конфискации in rem.....	82
А.Т. КАРИПОВА, Е.А. ОМАРОВ, А.Ж. АКИШОВ Процессуальные издержки в уголовном процессе: понятие и признаки.....	91
Международное право и сравнительное правоведение	
О.Н. ТОЛОЧКО (г. Минск) Международно-правовая ответственность государств как особый вид юридической ответственности.....	100
Е.Б. АБДРАСУЛОВ, Ж.И. ИБРАГИМОВ, Г.А. ТОЛЕУХАНОВА Формирование и укрепление профессиональной правовой культуры государственных служащих: опыт зарубежных стран.....	107
А.К. КУРМАНОВА, К.Е. ИСМАГУЛОВ Проблема официального толкования института принуждения в международном и национальном праве.....	114
Правовой мониторинг	
А.Г. КАЗБАЕВА, Н.Н. ОМАРОВА Некоторые аспекты развития правового мониторинга и его перспективы.....	122
М.Х. ХАСЕНОВ О результатах анализа законодательства Республики Казахстан о государственной регистрации прав на недвижимое имущество.....	130
М.И. ДЯЧУК Примирительные процедуры в гражданском судопроизводстве.....	141
А.С. РАМАЗАНОВА Проблемы сфер применения медиации в Республике Казахстан.....	148
М.И. ДЯЧУК, А.С. КОЖАБЕКОВА Медиация в регулировании межнациональных и межрелигиозных конфликтов.....	154
Из практики законодательства на государственном языке	
Г.К. АКЫЛБЕКОВА Некоторые вопросы проведения научной лингвистической экспертизы.....	162
Д.М. ШЫНГЫСБАЕВА, Н.А. ХАМЗИНА Применение терминов: эффективность и неуместность.....	168
А.К. МАХАМБЕТОВА О некоторых алфавитах на основе латиницы.....	175

Трибуна молодого ученого	
Л.А. ЖЕРЖ (г. Ирпень, Украина) Зарубежный опыт предупреждения и предотвращения преступлений, связанных с незаконной трансплантацией.....	183
Е.М. ЕЛУБАЙ, Н.Б. МАУЫТҚАЛИ Из истории развития уголовной политики Республики Казахстан за годы его независимости.....	192
М.Е. ТУЛЕУОВА Правовая регламентация ответственности за взяточничества в международно-правовых документах и законодательствах некоторых зарубежных стран.....	200
Е.А. МУХАНБЕДИЕВ «Право в действии» системы прецедентного правоприменения: перспективы трехуровневого регулирования и опыт Китая.....	206
Хроника научной жизни	
Информационное сообщение об участии Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан в международной научно-практической конференции в рамках Сапаргалиевских чтений на тему «Актуальные вопросы реализации Концепции правовой политики Республики Казахстан (период с 2010 до 2020 года)», 5 апреля 2019 года, г. Алматы.....	218
Информационное сообщение об участии представителей Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан в XVII международном конгрессе по международному публичному праву «Блищенковские чтения», г. Москва, 13 апреля 2019 года.....	222
Информационное сообщение об участии делегации Министерства юстиции Республики Казахстан в I Международном юридическом форуме «Tashkent Law Spring», 24-26 апреля 2019 года, г. Ташкент.....	227
Доклад директора ИЗПИ РК «Конвергенция правовых систем: английское право и право Казахстана».....	229
Информационное сообщение о круглом столе «Перспективы внедрения некоторых элементов корпоративного права в свете анализа национального законодательства», г. Нур-Султан, 13 мая 2019 года.....	234
Информационное сообщение о выставке изданий, поступивших в фонд.....	237
Информационное сообщение об участии в работе Международной научно-практической конференции «Судебная правовая политика», г. Санкт-Петербург, 17-18 мая 2019 года.....	238
Информационное сообщение о Международном юридическом форуме «Право и экономика: национальный опыт и стратегии развития», г. Новосибирск, Российская Федерация, 22-24 мая 2019 г.....	242
Архивные страницы «Вестника»	
Р.Г. МИРОНОВ Современное понимание уголовного наказания в виде ограничения свободы (статья в Вестнике ИЗ РК, №2(22)-2011, с. 38-40).....	246
К.Е. ИСМАГУЛОВ, Б.Ж. КЫЗДАРБЕКОВА Возвращаясь к научной публикации д.ю.н. Р.Г. Миронова «Современное понимание уголовного наказания в виде ограничения свободы».....	249
Библиография	
Рецензия на монографию Жеребцова А.Н. и Павлова Н.В. «Административная правоприменительная практика: теоретические и практические аспекты. - М.: Юстицинформ, 2018. – 167 с.....	253
Рецензия на учебник д.ю.н., проф. К.А. Бекашева по международному публичному праву.....	255
Рецензия на монографию под общ.ред. А.И. Бастрькина, В.П. Кириленко, В.А. Шамахова «Экстремизм в современном мире». - СПб.: ИПЦ СЗИУ РАНХиГС, 2018. – 444 с.....	257
Мудрые мысли	260

Founder and publisher:
RSE on the REM «Institute
of Legislation and Legal information
of the Republic of Kazakhstan»

Published since 2006

All journal materials are placed
on the website

www.iz.adilet.gov.kz

Included in the list of publications of basic
scientific results of dissertations on legal
sciences (Order CCES MES RK №894
from 05.30.2013)

Editorial Council members

Sarpekov R.K. (*Nur-Sultan, Kazakhstan*)
– (*Chairman*)

Abaydeldinov E.M. – *d.j.s. (Nur-Sultan, Kazakhstan)*

Abyzov R.M. – *d.j.s. (Moscow, Russian)*

Belih V.S. – *d.j.s. (Ekaterinburg, Russian)*

Gubin E.P. – *d.j.s. (Moscow, Russian)*

Melnik R.S. – *d.j.s. (Kiev, Ukraine)*

Moiseev A.A. – *d.j.s. (Moscow, Russian)*

Muromcev G.I. – *d.j.s. (Moscow, Russian)*

Rahmetov S.M. – *d.j.s. (Nur-Sultan, Kazakhstan)*

Malinovski V.A. – *d.j.s. (Nur-Sultan, Kazakhstan)*

Unzila Shapak – *d.j.s. (Nur-Sultan, Kazakhstan)*

Editorial Board members

Kulzhabayeva Zh.O. – *c.j.s. (Nur-Sultan, Kazakhstan)* – (*Chairman*)

Azer Aliyev – *PhD (Kiel, Germany)*

Aiyymbetov M.A. – *Honored Worker of Culture of Kazakhstan, (Nur-Sultan, Kazakhstan)*

Bainiyazova Z.S. – *c.j.s. (Saratov, Russian)*

Kazbayeva A.G. – *c.j.s. (Nur-Sultan, Kazakhstan)*

Kaziyev Z.G. – *c.j.s. (Nur-Sultan, Kazakhstan)*

Kiyazova A.Zh. – (*Nur-Sultan, Kazakhstan*)

Konusova V.T. – *c.j.s. (Nur-Sultan, Kazakhstan)*

Kulikpayeva M.Zh. – *PhD (Nur-Sultan, Kazakhstan)*

Nurgazinov B.K. – *c.j.s. (Nur-Sultan, Kazakhstan)*

Nurmagambetov R.G. – *PhD (Chelyabinsk, Russian)*

Primashev N.M. – *c.j.s. (Nur-Sultan, Kazakhstan)*

Rakhimberdin K.H. – *d.j.s. (Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan)*

Tegizbekova Zh.Ch. – *c.j.s. (Bishkek, Kyrgyzstan)*

Chief Editor

Dyussenov Ye.A. – *c.j.s.*

The editorial staff

Koltubayeva G.B.

Yerdesheva D.T.

Zhumageldina B.Zh.

Bailenova A.K.

Dzhamburshin K.A.

*The certificate of registration of mass media
№17761-G from 25.06.2019 from
the Committee of Information and Archives
of the Ministry of Culture and Information
of the Republic of Kazakhstan
(Number and date of primary registration
№6592-Zh.07.09.2005.)*

Address:

The Republic of Kazakhstan,
010000, Nur-Sultan, Mangilik el pr., 8
tel.: 8 (7172) 74-02-06
fax: 8 (7172) 74-14-43
www.iz.adilet.gov.kz
e-mail: instzak-kz@mail.ru,
institutzakonodatelstva@gmail.com

CONTENT

*Report of the Vice-Minister Pan N.V. during an extended session of
the Ministry panel on the outcomes of Ministry of justice in 2018*..... 8

Editorial..... 16

*Report of the Minister of Justice of the Republic of Kazakhstan at
the reporting meeting before the Public Council (May 31, 2019)*..... 18

Constitutional and Administrative Law

M.H. MATAYEVA Constitutional regulation of the parliaments
of Kazakhstan and countries of Central Asia..... 22

B.K. NURGAZINOV, A.S. TULEPBAEVA Role of a court in
administrative legal proceedings..... 31

T.I. RYAKHOVSKAYA (Novosibirsk) To the question of the
general and original development of the constitutional law of Russia
and Kazakhstan..... 38

R.K. SARPEKOV, S.S. SHISHIMBAYEVA Administrative
procedural and administrative processual relations: the concept,
features and their interrelation..... 44

A.B. KAIZHAKPAROVA, B.B. YERMEKBAYEV On legal
nature institute of representative in administrative legal proceedings..... 51

Civil and Civil Procedural Law

M.K. SULEIMENOV, A.E. DUSENOVA The interaction of
courts and arbitration: problems of the theory and practice..... 58

T.I. MAKAROVA, G.T. DZHABAYLDAEVA (Minsk)
Remediation as a direction of legal protection of lands..... 72

M.A. YESTEMIROV Brief review of the application of the
requirement of uniformity in domestic judicial practice..... 77

Criminal law and Criminal procedure

D.A. FINK Seizure of property for ensuring possible confiscation
of in rem..... 82

A.T. KARIPOVA, Y.A. OMAROV, A.J. AKISHOV Legal fees
in the criminal process: the concept and features..... 91

International and Comparative law

O.N. TOLOCHKO (Minsk) International legal liability of states
as a special kind of legal responsibility..... 100

**È.B. ABDRASULOV, ZH.I. IBRAGIMOV, G.A. TOLEU-
KHANOVA** Forming and strengthening the professional legal culture
of public servants: foreign practice..... 107

A.K. KURMANOVA, K.E. ISMAGULOV The problem of the
official interpretation of the institute of compulsion in international and
national law..... 114

Legal monitoring

A.G. KAZBAYEVA, N.N. OMAROVA Some aspects of
development of legal monitoring and its prospects..... 122

M.H. KHASSENOV On the results of the analysis of legislation
of the Republic of Kazakhstan on the state registration of rights to
immovable property..... 130

M.I. DYACHUK Conciliating procedures in civil proceedings..... 141

A.S. RAMAZANOVA Problems of applications of mediation in
Republic Kazakhstan..... 148

M.I. DYACHUK, A.S. KOZHABEKOVA Mediation in the
regulation of inter-national and interreligious conflicts..... 154

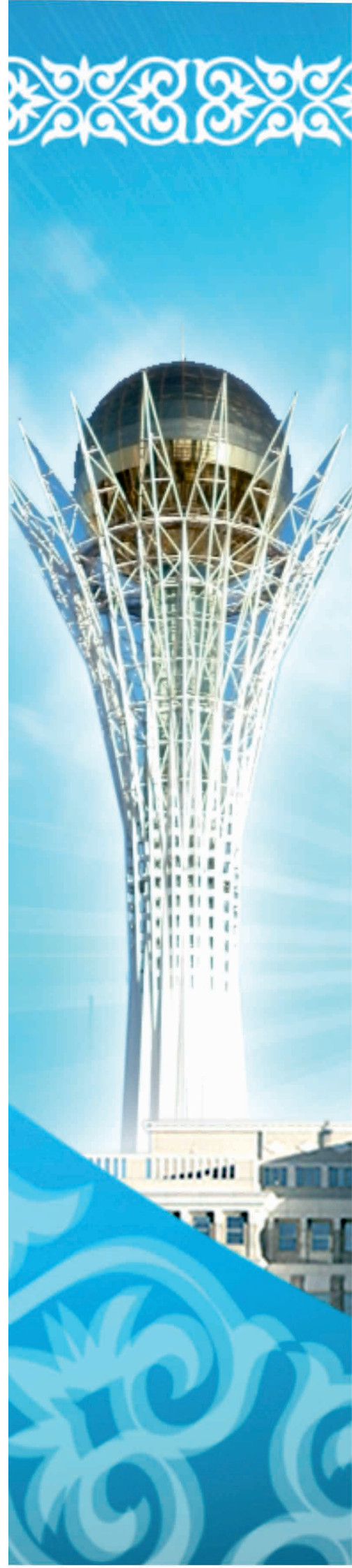
Lawmaking practice in the official language

G. K. AKYLBEKOVA Some issues of scientific linguistic
expertise..... 162

D.M. SHYNGYSBAYEVA, N.A. KHAMZINA The translations
of the terms: efficiency and problems..... 168

A.K. MAKHAMBETOVA About some alphabets based on Latin..... 175

Young scholar tribune	
L.A. ZHERZH (Irpen, Ukrain) Foreign experience in the prevention and prevention of crimes related to illegal transplantation.....	183
E.M. ELUBAI, N.B. MAUYTKALI From history of development of criminal politics of Republic of Kazakhstan for years his independence.....	192
M.E. TULEUOVA Legal regulation of bribery liability in international legal documents and legislation of some foreign countries.....	200
E.A. MUKHANBEDIEV “Law in action” of the guiding cases system: perspectives on three-level regulation and China’s experience.....	206
The Chronicle of Scientific Life	
Information note on the participation of the Institute of legislation and legal information of the Republic of Kazakhstan in the international scientific-practical conference within the framework of the Sapargaliyev readings on the theme “Actual issues of the implementation of the Concept of legal policy of the Republic of Kazakhstan (period from 2010 to 2020)” Almaty, April 5, 2019.....	219
Information note on the participation of representatives of the Institute of legislation and legal information of the Republic of Kazakhstan in the XVII international congress on the international public law «Blischenko readings» Moscow, April 13, 2019.....	224
Information note on the participation of the delegation of the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan in the I International Law Forum «Tashkent Law Spring», April 24-26, 2019, Tashkent.....	228
Report of the Director of ILLI RK «The Convergence of Legal Systems: English Law and the Law of Kazakhstan».....	229
Information note on the round table «Prospects for the implementation of some elements of corporate law in the light of the national legislation analysis», Nur-Sultan, May 13, 2019.....	235
Information note on book fair.....	236
Information note on participation in the International Scientific and Practical Conference «Judicial legal policy», St. Petersburg, May 17-18, 2019.....	239
Information note on the International Legal Forum «Law and Economics: National Experience and Development Strategies», Novosibirsk, Russian Federation, May 22-24, 2019.....	244
The archive pages of the «Bulletin»	
R.G. MIRONOV Modern understanding of criminal punishment in the form of limitation of freedom (article in the Bulletin of the IL of the Republic of Kazakhstan, No. 2 (22) -2011, p. 38-40).....	246
K.E. ISMAGULOV, B.ZH. KYZDARBEBKOVA Back to the article of the doctor of law, R.G. Mironov «Modern understanding of criminal punishment in the form of limitation of freedom».....	249
Bibliography	
Review on the monograph of Zherebtsov A.N. and Pavlov N.V. “Administrative law enforcement practice: theoretical and practical aspects. - M.: Yustitsinform, 2018. - 167 p.....	253
Review of the textbook Doctor of Law, Professor. K.A. Bekyashev on public international law.....	255
Review on the monograph «Extremism in the modern world»: monograph/ed. by profs A.I. Bastrykin, V.P. Kirilenko, V.A. Shamakhov. St. Petersburg, Russia: NWIM RANEP. 2018. 444 p.....	257
Wise thoughts	260

ЛАТЫН ӘЛПБИІНЕ НЕГІЗДЕЛГЕН КЕЙБІР ӘЛПБИЛЕР ТУРАЛЫ

Айгүл Көбейсінқызы Махамбетова

Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институты
Лингвистика орталығы НҚА және халықаралық шарттар жобаларының
ғылыми лингвистикалық сараптамасы секторының аға ғылыми қызметкері,
құқық магистрі; Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан Республикасы;
e-mail: mak271079@mail.ru

Түйін сөздер: латын тілі; латын тілі негізді әліпбилер; жаңа қазақ әліпбиі; тілдер тарихы; әріптер; төл әріптер.

Аннотация. Мақалада латын тілі негізге алып жасалған кейбір әліпбилер, қолданыстағы әліпбилер бойынша тәжірибелер, кемшіліктері, артықшылықтары, өлшемшарттары, латын тілінің шығу тарихы, кейбір ерекше әріптерді салыстыра отырып, ортақ нұсқа ұсыну сияқты негізгі мәселелер қойылған.

Алдымен әлемдік практикада алдыңғы орындағы әрі қазіргі қарым-қатынас кеңістігінде басымдық көрсетіп тұрған, сондай-ақ көптеген елдің әліпбиінің негізін құрап отырған осы латын тілінің тарихына шолу жасалады.

Зерттеу барысында латын тілінің жаратылыстану, медицина, фармацевтика, геология және басқа да ғылым салаларында кеңінен қолданылатыны, Еуропа елдерінің көпшілігінің латын графикасының түрлі нұсқаларын пайдаланылатыны анықталды.

Ерекишелігіне қарай латын тілінің әріптері «Тұрақты әріптер», «Тұрақсыз әріптер» және «Қосымша әріптер мен әріп тіркестері» деп бөлу арқылы топтастырылды, оларға жеке тоқталып, жасалу жолдары көрсетілді.

Мақалада көтерілген мәселелердің бірі кириллица негізінде жасалған әліпбиден латын тілі негізге алынған жаңа әліпбиге көшкен көршілес елдердің тәжірибелері барынша талданды. Түркия, Әзірбайжан және Өзбекстан елдеріндегі латын графикасына көшу бойынша тәжірибелері негізге алынды әрі нақты мысалдармен көрсетілді.

Сонымен қатар Қазақстанда араб графикасы қолданылған кезең, кейінгі қысқа мерзімді «Жаңәліп» әліпбиі қолданылған латын графикасы кезеңі, қазіргі жаңа әліпбиге көшу кезеңі талданды.

Осы кезеңдерде пайдаланылған әріп түрлерін, дыбысталуын, туындаған қиындықтарды салыстыру негізінде «ортақ жазу – ортақ ақпарат алмасу» қағидаты бойынша кейбір әріптердің оңтайлы нұсқалары ұсынылды.

Латын негізді қазақ тілі әліпбиінің мінсіз әліпби болуына ат салысуға жұмылдыра отырып, «тіл мәртебесі – ел мәртебесі» деген ұстаныммен негізгі мәселелер қорытындыланды.

О НЕКОТОРЫХ АЛФАВИТАХ НА ОСНОВЕ ЛАТИНИЦЫ

Махамбетова Айгуль Кобейсиновна

Старший научный сотрудник сектора научно-лингвистической
экспертизы НПА и международных договоров Центра лингвистики
Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан,
магистр права; г. Нур-Султан, Республика Казахстан;
e-mail: mak271079@mail.ru

Ключевые слова: латинский язык; алфавит на основе латиницы; новый казахский алфавит; история языков; буквы; специфические буквы.

Аннотация. В статье рассматриваются основные вопросы, такие как некоторые алфавиты на основе латиницы, практика по действующим алфавитам, недостатки, преимущества, критерий, история возникновения латинского языка, при сравнении некоторых специфических букв, представление единого варианта.

Прежде всего, исследуется история латинского языка, который в мировой практике занимает передовое место и в современном пространстве взаимосвязи имеет привилегию, так же является основой алфавитов многих стран.

В ходе исследования установлено, что латинский язык обширно используется в естественных науках, медицине, фармацевтике, геологии и других научных сферах, в большинстве стран Европы используются разные варианты латинской графики.

В зависимости от специфики букв латинского языка представлены способы их образования, они сгруппированы на отдельные составы, такие как «Стабильные буквы», «Нестабильные буквы», «Дополнительные буквы и буквосочетания» и исследованы каждый по отдельности.

Подробно проанализирован опыт соседних стран, перешедших на новый алфавит на основе латиницы, который является одним из исследуемых вопросов статьи. За основу взят опыт стран по переходу на латинскую графику, таких как Турция, Азербайджан и Узбекистан, также они представлены конкретными примерами.

Вместе с этим изучен период использования в Казахстане арабской графики, короткий период латинской графики, когда использовался алфавит «Яналиф», а также период перехода на современный новый алфавит.

На основе сравнения видов букв, использованных в этих периодах, их произношений, возникших трудностей, по принципу «единая письменность – единый обмен информацией» предложены оптимальные варианты некоторых букв.

Призывая содействовать в формировании уникального казахского алфавита на основе латиницы, с позиции «статус языка – статус народа» подведен итог основных вопросов статьи.

ABOUT SOME ALPHABETS BASED ON LATIN

Makhambetova Aigul

Senior research fellow of the sector of scientific and linguistic expertise of normative legal acts and international treaties of the Center for Linguistics of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Master of Law; Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan; e-mail: mak271079@mail.ru

Keywords: *Latin, Latin based alphabet; new Kazakh alphabet; history of languages; letters; specific letters.*

Abstract. *The article is considering the main issues, such as some Latin based alphabets, practice of the current alphabets, disadvantages, advantages, criteria, the history of the Latin in comparing with certain specific letters, the presentation of a single version*

First of all, the history of the Latin language is researched, which occupies a leading place in world practice and has a privilege in the modern interconnection space, and is also the basis of the alphabets of many states.

In the framework of research it is found that the Latin is widely used in natural science, medicine, pharmaceuticals, geology and other scientific fields, in most European countries, different versions of Latin graphics are used.

Depending on the specificity of the letters of the Latin, the ways of their formation are presented, they are grouped into separate compositions, such as “Stable letters”, “Unstable letters”, “Additional letters and letter combinations” and each is researched separately.

The experience of neighboring states that have switched to the new Latin based alphabet, which is one of the considered issues of the article, is analyzed in detail. It is based on the experience of states in the transition to the Latin schedule, such as Turkey, Azerbaijan and Uzbekistan, they are also presented with specific examples.

At the same time, the period of use of Arabic graphics in Kazakhstan, the short period of Latin graphics when the “Yanalif” alphabet was used, as well as the transition period to the modern new alphabet are researched.

On the basis of comparing the types of letters used in these periods, their pronunciations, difficulties encountered, according to the principle of “common writing - a single exchange of information”, the optimal variants of some letters are proposed.

Calling to assist in the formation of a unique Latin based Kazakh alphabet, from the position of “the status of the language - the status of the people” there are summed up the main issues of the article.

Қазіргі латын графикасы қарым-қатынас кеңістігінде басым күшке ие екені, әлемдік практикада ауқымды әрі алдыңғы орында тұрғаны баршаға мәлім.

Дүние жүзі бойынша осындай басымдық көрсетіп тұрған, сондай-ақ көптеген елдің әліпбиінің негізін құрап отырған осы латын тілінің тарихына қысқаша тоқтап өтуді жөн санадық.

Консонантты-вокалды латын жазуы біздің дәуірімізге дейінгі 700-ші жылдары Көне Римде пайда болған. Латын әліпбиінің ең алғашқы нұсқасында 21, кейін 23, қазіргі әліпбиде 26 таңбадан тұратын жазудың бастау тізбегін ханааней жазуы бастап, тізбекті финикий жазуы – грек жазуы – этрусс жазуы – латын жазуы жалғастырады. Латын жазуының өте ұзақ даму тарихы бар. Жазу үлгісі негізінен славян халықтарының дыбыстық жүйесіне негізделіп жасалған. Тарихи деректер мағына жазулардың соңын ала дыбысты таңбалайтын әліпбилік режимнің туындағанын көрсетеді. Дыбыстық жазудың ұшар басында ханааней жазуы тұр [1].

Уақыт өте келе латын тілі көптеген кірме сөздердің енуі арқылы ойдағыны белгілеу мен айтып жеткізілуі қиын заттарды сипаттау үшін бейімделе түсті. Бұл, әрине, ең бастысы калькалау көмегімен, бірақ түп негізінде тікелей кірме сөздердің енуі түрінде жүзеге асты. Латын халқына грек сөздерінің айтылуын барынша нақты жеткізу үшін өз әліпбиіне қосымша әріптер мен әріп тіркестерін енгізуге тура келді. Бұл әріптер мен әріп тіркестері латын әліпбиін қолданатын еуропа тілдерінде де сақталған.

Гректің кірме сөздерінің көптігі соншалық, Орта ғасырдағы және қазіргі уақыттағы латын тілін толықтай грек-латын тілі деп айтуға боларлық.

Латын тілі, көбінесе, жаратылыстану, медицина, фармацевтика, геология және басқа да ғылым салаларында кеңінен қолданылады.

Латын графикасы негізінде жасалған кейбір әліпбилерге жасалған талдауды тұжырымдасақ, Еуропа елдерінің көпшілігінің латын графикасының түрлі нұсқаларын қолданатыны байқалады.

Көптеген православиелік халыққа олар үшін арнайы әзірленген кириллица не Кирилл әліпбиін византиялық миссионерлер (Константин мен інісі Мефодий) тарту етіп қалдырған. Латын және Кирилл әліпбилері бұрын жазу-сызу болмаған ел арасында әрқайсысы өз арнасымен тараған.

Қазіргі латын әліпбиінің ерекшелігі - тиісті тіл дыбыстарын нақты көрсете алуында, сонысымен де үйрену үшін жеңілдігінде. Латын әліпбиіндегі әріптерді шартты түрде: көпшілік әліпбиде латын әліпбиімен сәйкес келетін «тұрақты әріптер»; әртүрлі дыбыста-

латын «тұрақсыз әріптер» және латын әліпбиінде кездеспейтін әрі қосымша таңбамен өзгертілген латын әріптерінің түрі «қосымша әріптер» деп үш топқа бөлуге болады.

«Тұрақты әріптер» латын тілінде де, латын графикасына негізделген басқа тілдерде де бірдей таңбаланатын, бірдей дыбысталатын әріптер. Оларға – «a», «b», «d», «e», «f», «i», «k», «l», «m», «n», «o», «p», «r», «g», «u» (көбінесе «y» дыбысын таңбалау қызметін атқарады, «v» (неміс тілінде және кейбір тілдерде «ф» дыбысын білдірген жағдайдан басқа, көбінесе «в» дыбысын білдіреді) әріптері жатады.

«Тұрақсыз әріптер» құрамына диакритикалық, қосымша белгілерсіз, әр тілде әртүрлі оқылатын латын әріптері кіреді. Көптеген еуропа тілдерінде, әсіресе, роман тілдерінде «k» әрпі кірме сөздерде ғана пайдаланылады. Ал латын тілінде «x» дыбысын таңбалайтын әріп болмаған, оның орнына ағылшын және неміс тілдерінде қолданылатын [h] көмейлік дыбысы алынған. «X» әрпі гректің «икс не кси» ([кс] не [гз] деп оқылатын) әрпін, ал «i greque» («грекше «и») деп аталатын «y» әрпі дыбысталу ерекшелігі гректерге тән дыбысты білдіреді де, кейде, мәселен, ағылшын тілінде орыс тілінің [ы] дыбысын беру үшін қолданылатын жағдайлардан басқа, әдетте, [и] деп оқылады. «Z» әрпі гректің «дзета» әрпіне сәйкес келеді де, әрдайым [з] деп оқылады. Соңғы үш әріп латын графикасын қолданатын еуропа елдерінің барлығында дерлік кездеспейді. Егер кездескеннің өзінде де, шетел сөздерін білдіру мақсатында әрі өзге графиканы пайдаланатын тілдердың дыбыс таңбасы ретінде қолданылады. «C» латын әліпбиінде [ц] деп оқылады, ал кей жағдайларда [к] деп оқылады. Бастапқы шығу тарихы бойынша гректің «x» дыбысын белгілеу үшін [ch] әріп тіркесі пайда болған. «G, g» оқылуының бір нұсқасы [г], екінші нұсқасы [ж], үшіншісі [дьжь], соңғысы [й] деп оқылады. Латын тілінде болмаған [j] әрпі бірнеше нұсқада, яғни [x], [дьжь], [ж], [й] деп оқылады. Роман тілдерінде «h» мүлдем дыбысталмайды, португалия тілінде «n» әрпін [нь] «nh» жіңішкелету үшін жалғанады, латын, германия, кейбір славян тілдерінде көмейлік [x] (украин тіліне жақын [г]) дыбысын белгілейді.

«Қосымша әріптер мен әріп тіркестері» латын әліпбиінің барлық әрпі кейбір ерекше дыбыстарды белгілей алмағаны себебінен туындаған. Жылдар бойы өзгеріп, жаңарып қалыптасқан. «Қосымша әріптердің» негізгі әріптерден айырмашылығы олардың үстіне, астына, ортасына қойылатын диакритикалық (айырма) белгілермен таңбалану арқылы жасалуында. Мәселен, әріпүсті ілмек арқылы - чехияның «ž» [ж] әрпі, әріп асты үтір қою арқылы – түріктің «ş» [ш] және «ç» [ч] әріптері, әріпүсті нүкте арқылы – поляктың «ź»

[ж] әрпі, әріпүсті қос нүкте қою арқылы – немістің «ä» [э] және орыстың «ё» [ю] әріптері жасалған.

Сондай-ақ негізгі латын тілі жайында айтқанда, «w» әрпі латын әріптері қатарына қосылмағанын айта кету керек. Кейіннен енгізілген осы әріп «u», «v» әріптерін біріктіру арқылы жасалған, бірақ баспа құралдарымен «v», «v» әріптерін біріктіру арқылы жазылған герман тілдері жазу-сызуында қолданылған диграф болып саналады. Сол себепті [dʌbl ju:], [dubl vé], яғни «қосарланған u» [уу], «қосарланған v» [вв] деп оқылады.

Латын әліпбиінің өзінде де диакритикалық белгі қою арқылы жасалып, сіңісіп кеткен әріптер де жоқ емес. Мәселен, әліпбидегі [к] мен [г] дыбыстары «С» әрпімен таңбаланған. Кейіннен осы «С» әрпіне көлденең сызықша қою арқылы «G» әрпіне өзгертіліп, [г] дыбысының таңбасы ретінде бекітілген.

23 әріптен тұрған алғашқы латын әліпбиіндегі «i (j)» [и] және «u (v)» [у] әріптері дыбысталуы жағынан ажыратылғаннан кейін ғана әліпбиге жеке әріптер ретінде енгізілді және «j» [ұзақ і] дыбысын таңбалады.

Латын тілінде кездеспейтін дыбыстарды таңбалау үшін пайдаланылатын тұрақты әріп тіркестерінің кейбірін көрсетсек, олар грек дыбыстарын белгілеу үшін алынған әріп тіркестер «ph» гректің көмейлік [п] дыбысы, «th» көмейлік [т], «ch» [ч] дыбыстары және т.б.

Көптеген тілдерде тұрақты әріп тіркестері екі әріптен тұрады: «ch» неміс, поляк, чехия, латын тілдерінде [х] дыбысын, ағылшын, испан тілдерінде [ч] дыбысын, француз, португал тілдерінде [ш] дыбысын білдіреді. Неміс тілінде төрт әріптен тұратын тіркес «tsch» [ч] дыбысын береді [2, 41-47 б.].

Мақалада көтерілген мәселелерді талдау барысында Кирилл әліпбиінен латын тілі негізге алынған жаңа әліпбиге көшкен көршілес елдердің тәжірибесін ескермеуге болмайды. Осыған орай Түркия, Әзірбайжан және Өзбекстан елдеріндегі латын графикасына көшу бойынша тәжірибелеріне шолу жасайық.

Түркия. Түркия ғалымдары ұсынған мәліметтер бойынша Түркияның латын графикасына көшуге негізінен елдің даму бағытында батысты бағдарға алу, оның мемлекеттік моделін негізге алу, Еуропа мемлекеттерімен тығыз қарым-қатынас орнатуды жетілдіру мақсаттарымен қатар, саяси, экономикалық, мәдени, лингвистикалық, қоғамдық-әлеуметтік жағдайлар себеп болған.

1928 жылғы 28 маусымда Түркияның Министрлер кеңесі құрған «Әліпби жөніндегі комиссия» шілдеде латын графикасына негізделген жаңа түрік әліпбиін қабылдады. Ал латын графикасына негізделген әліпбиге өту кезеңі бар болғаны 1 жыл ішінде жүзеге

асырылды. 1928 жылғы 1 қарашада қабылданған «Жаңа түрік әріптерінің қабылдануы мен қолданылуы туралы» заңға сәйкес 1929 жылдан бастап мемлекеттік мекемелердің латын графикасына негізделген жаңа әліпбиді қолдануы, негізгі күштің әкімшілік жүйеге салынуы жаңа әліпбиге өту кезеңінің қысқа болуына әсер етті. Сонымен қатар аталған Комиссияның Еуропа елдерінің тілінен келген сөздерге түрік тілінен балама тауып бекіту; шет тілді сөздерді өз тілінің дыбыстық заңдылықтарына қарай икемдеу сияқты атқарған жұмыстары да барынша септігін тигізді.

Түрік тілінің кейбір ерекше дыбыстарын тек латын қаріптерімен көрсету мүмкін болмағандықтан, Түріктің латын графикасына негізделген жаңа әліпбиіне осы дыбыстарды таңбалайтын «ерекше әріптер» енгізілді.

29 әріптен тұратын латын негізді түрік әліпбиіне өздерінің төл алты әрпі «i», «ö», «ü», «ş», «ç», «ğ» енгізілген. Мұндағы «ğ» әрпінің (қазақ тілінің «ғ» әрпіне жақын) дыбыстық мағынасы болмаса да, әліпбиде әріп ретінде орын алады. Әліпбиге енгізілмеген латын тілінің «q», «w», «x» әріптері әліпбиде болмағанына қарамастан, ел арасында қолданылып жүргенін: «taxi», «show», «ex», «faw» секілді сөздердің сол қалпында беріліп жүргенімен көрсетуге болады.

Өздерінің 6 «төл әрпінің» бағдарлама-лау тілдерінде, қағаз нұсқадан электрондық нұсқаға айналдыру кезінде оқылмауы, ашып айтсақ, олардың ноқат белгілерінің түсіп қалуы не олардың символ ретінде көшірілуі сияқты проблемалардың туындауынан, сондай-ақ оларды латын тілі нұсқасында жазу («i», «ö», «ü», «ş», «ç», «ğ» әріптерін латынның «i», «o», «u», «s», «c»/«ch», «g» әріптерімен алмастырып жазу) ел арасында «төл әріптерді жазудың екінші стандартының» туындауына алып келді. Түркі тілінің төл әріптерін белгілеу үшін «Латын» символ кодтарының бірнеше түрін пайдалану уақыт жоғалтуға себеп болды әрі көптеген қолайсыздықтар туғызды. «Латын» символ кодтарында аталған әріптердің болмауы қиындық келтірген проблемалардың бірі ғана болды.

Нақ осындай проблемалар классикалық 26 латын әріптеріне үш ноқат белгілер қойылған «ö», «ä», «ü» әріптері мен бір «ß» лигатурасын қосқан неміс тілінде де кездеседі [3].

Түркия ғалымдары қазіргі түрік тілінің латын әліпбиіне негізделген жазуының негізгі артықшылықтарының: әрбір әріптің бөлек-бөлек таңбалануы; түркі әлеміне ортақ жазудың ортақ ақпарат алмасуға қолайлылығы, ал негізгі кемшіліктерінің: талқыға салынбай, аз уақыт ішінде енгізілуі және негізгі өлшем-шарттарының: әрбір бөлек дыбысқа бір таңбаның болуы; латын әліпбиі жүйесіндегі негізгі таңбалардан тыс әріп болмауы; тіл жүйесін-

дегі ерекше дыбысқа латын қорының графемалары жеткіліксіз болғанда, негізгі латын графемаларына қосымша белгі қою арқылы түрік графемасын жасау; жазуға оңтайлылық қағидатына жауап беру; «еуропаланған» жаңа түрік әліпбиін бекіту екенін алға тартты.

Әзірбайжан. Әзірбайжан ғалымдарының ақпаратына сәйкес Әзірбайжанның латын графикасына көшуге негізінен саяси, экономикалық, мәдени, лингвистикалық, қоғамдық-әлеуметтік жағдайлар әрі көршілес мемлекет Түркиямен теледидар, сауда, БАҚ құралдары арқылы да кеңінен тарап, орныққан қарым-қатынас нәтижесінде осы аяда қолайлы болатын жазудың қажет болуы себеп болған.

«Латын графикасы негізіндегі әзірбайжан әліпбиін қалпына келтіру туралы» заң 1991 жылы 25 желтоқсанда қабылданды. Оған сәйкес 32 әріптен тұратын латын графикасындағы әліпби өзгерістер енгізіле отырып, қалпына келтірілді.

1991 жылы Әзірбайжанда түркі тілінің нұсқасындағы әліпби қабылданды.

Мақалада талданған кейбір көршілес елдердің әліпбилерін салыстырып түйіндесек, әріптер саны мен түрі жағынан қазақ тілінің жаңа әліпбиіне (Кирилл әліпбиі де) ең ұқсас әліпбидің қолданыстағы латын негізді Әзірбайжан әліпбиі екенін көреміз.

Латын графикасына негізделген әліпбиге өту процесінің аяқталуының белгісі ретінде 2001 жылғы 9 тамыз «Әзірбайжан тілі мен әзірбайжан әліпбиінің күні» деп жарияланды.

Әзірбайжан ғалымдары қазіргі әзірбайжан тілінің латын әліпбиіне негізделген жазуының негізгі артықшылықтарының: латын графикасы әзірбайжан тілінің дыбыстық қорындағы фонемаларды белгілеуі; ортақ жазудың ортақ ақпарат алмасуға қолайлылығы; графемалық жүйесі ықшам әрі қолайлы болғандықтан, әзірбайжан тілінен сауат ашу процесінің жеңілдеуі; латын графикасы негізіндегі бейнеақпарат легі әліпбидің игеріліп, қолданылуына оң әсерін тигізуі; ал негізгі кемшіліктерінің: осы іс-шара барысында мұғалімдерді дайындау ісінің бірден алға аспауы; мұғалім тапшылығы; латын жазуын оқытатын курстардың аздығынан ұрпақ арасындағы түсіністіктің қиындауы; бір ғасырлық мұралардың барлығының толықтай пайдаланылмауы екенін айтса, сонымен қатар негізгі өлшемшарттарының: жобаның әзірбайжан тілінің дыбыстық қорына негізделуі; әзірбайжан тілінің Баку диалектісінің дыбыстық жүйесіне негізделуі; көзшалымға оңтайлы болуы; әрбір бөлек фонемаға бір таңбаның болуы; тіл жүйесіндегі ерекше дыбысқа латын қорының графемалары жеткіліксіз болғанда, негізгі латын графемаларына қосымша белгі қою арқылы әзірбайжан графемасын жасау; жазуға оңтайлылық қағидатына жауап беруі

екенін алға тартты.

Көзшалымға оңтайлылық өлшемшартына мына мысалды келтіруге болады. Мәселен, негізгі дыбыс-жіңішке [ə] фонемасын «А» әрпінің үстінен екі ноқат қойып жазудың орнына, латын жүйесінен тыс кирилл әліпбиінің әрпі «Ә» графемасы алынған. Негізгі себеп әзірбайжан тілінде қолданылу жиілігі жоғары [ə] дыбысын «А»-ның үстіне екі ноқат қойып жазған жағдайда ұсақ әріпүсті таңбалар көбейіп, мәтін оқу (көзшалым) үшін де, жазу (қолтаным) үшін де қиындап кетуі ықтимал болатын.

Әзірбайжан тілінің латын графикасындағы жаңа әліпбиінде 32 графема, бір апостроф таңбасы бар. Графемалар тұрпатына келгенде, көзшалымдық жағынан жағымды болу қағидаты басым түсіп, жіңішке «А» дауыстысын бейнелейтін латын жүйесінен тыс «Ә» графемасы қабылданды. Бұл – «А» графемасының үстінен диакритикалық белгілерді қоюдан бастартудың салдары. Мұны әзірбайжан ғалымдары «Ә» фонемасының сөздің барлық буындарында қолданылып, жиілігімен түсіндіреді. Егер аталмыш әріп диакритикалық таңбамен берілсе, сөздің графикалық тұрпатында көзшалымға қолайсыз қосалқы таңбалар көбейіп, жазу жылдамдығына кедергі келеді деп түсіндірді тілтанушы әзірбайжандық ғалымдар.

Өзбекстан. Дүние жүзі бойынша ақпарат алмасудың негізгі құралы латын қаріптері негізінде ұлттық жазу әліпбиін жасаудың қазіргі ақпарат заманының талабы болуы; әлемдік сауда, экономикалық қатынастар үшін латын графикалы жазудың тиімді болуы өзбек тілінің латын графикасы негізіндегі жазуға көшуінің негізгі себептері болды.

1993 жылы 2 қыркүйекте Өзбекстан Республикасы «Латын графикасы негізіндегі өзбек әліпбиін енгізу туралы» заң қабылдады. Бұл Заңға сәйкес 26 әріп, үш әріптік тіркестен тұратын графемалар жүйесі қабылданды.

Өзбекстан Республикасы Мәжілісінің 1995 жылы 21 желтоқсанда қабылдаған «Мемлекеттік тіл туралы Өзбекстан Республикасының Заңын жүзеге асыру тәртібіне қатысты» жарлығы бойынша Өзбекстан Республикасының латын жазуына көшуінің соңғы кезеңі болып 2005 жылдың 1 қыркүйегі есептелді.

1993 жылдан бастап латын қарпіне өту жұмыстары жүргізілді. Ал латын графикасына өту кезеңі толық аяқталмағандықтан, көшудің кезеңі 2010 жылға дейін ұзартылды.

Өзбек тілінің латын графикасындағы жаңа әліпбиінде 26 графема, 3 әріптік тіркес, бір апостроф таңбасы бар.

Ғалымдар өзбек жазу-сызуы үшін латын графикасына негізделген өзбек тілінің және оған көшу кезеңінің негізгі артықшылықтарының: латын графикасы өзбек тілінің ды-

быстық қорындағы фонемаларды белгілеуге негізделуі; түркі әлеміне ортақ жазудың ақпарат алмасуға қолайлы болуы; экономикасының батыстық даму бағытына латын графикалы жазудың толық жауап беруі; ал негізгі кемшіліктерінің: жаңа жоба бағдарламасы бойынша оқытатын мұғалімдерді дайындау ісінің жолға қойылмауы; Кирилл графикасында білім алған мұғалімдер үшін латын графикасына негізделген жаңа әліпбиді оқып-үйренудің қиынға соққаны; латын қарпінде басып шығарылған әдебиеттердің тапшылығы; жаңа латын графикасына алынған үш әріптік тіркес кейбір сөздер құрамында бір дыбыс ретінде оқылса, келесі бір сөздерде екі дыбыс түрінде оқылып, жазуда ережелермен де реттелмейтін келеңсіздіктердің болуы; екіұшты оқылулардың пайда болуы; мұның барлығы өзбек жазуының мағынаны дұрыс жеткізу сипатына нұқсан келтірілуі; бір дыбысқа бір графема қағидатының толық сақталмауы (мысалы, «Ishak» сөзі «Исхак» және «Ишак» деп екі түрлі оқылуы) екенін атап көрсетті.

Жаңа әліпби жобасының лингвистикалық негізіне интернет жүйесіндегі ақпарат тасушы таңба талаптарына сәйкестік қағидаты алынды.

Осы жаңа әліпбиге көшу кезеңінде «өзбек әліпбиі интернет желісіне икемді болғанымен, ұлттық тілдің мүддесінен шықпай отыр» деген де көзқарастар басым болды [4].

Қазіргі Қазақстан тарихта әліпбиді араб тілі – латын тілі – кириллица негізінде өзгертіп қолдану тәжірибесінен өткен. Енді кириллицаға көшкенге дейін пайдаланылған латын графикасындағы қазақ әліпбиі тарихына тоқталып өтейік.

Қысқа уақытқа созылған латынға көшу түркі тілдес кеңес республикаларының ішінде Қазақстанға кеш келді әрі қоғамды мазалаған басты мәселе латын графикасына негізделген жаңа әліпбиге көшу барысында қазақ тілінің тоғыз төл дыбысының жағдайы болды.

Қазақстанда Х-XX ғасырларда араб графикасы пайдаланылған кезеңнен басқа латын графикасына негізделген жаңа әліпбиге көшу 1929 жылдан 1940 жыл аралығын қамтыған қысқа кезеңнен тұрды.

Сол кезеңдегі Жаңа қазақ әліпбиінің орталық комитеті латын графикасына негізделген қазақ тілінің жаңа әліпбиі жобасын әзірлеу барысында таңбалардың түркі тілдеріне тән дыбыстарға сәйкестігін сақтай отырып, латын тілінің жалпыға бірдей танылған жазылуы мен мағынасын бұрмаламау және қазақ тілінің

үндестік қағидаттарын басшылыққа алды.

Әліпбиде «ш» дыбысын көрсету үшін латынның «с» әрпін алу ұсынылды және оған «ә» (ə), «у» (ү), «ө» (ө) қосымша графемалары енгізілді. Біріздендіру мақсатында «j» (и), «i» (і), «ç» (ж) деп алынып, «h» (h), «x» (x), «f» (ф) қосымша дыбыстары да енгізілді. Осылайша «x» (x) мен «f» (ф) әріптері енгізілместен, 1928 жылы 14 желтоқсанда жалпы саны 29 әріптен тұратын латын графикасына негізделген жаңа әліпби жобасы бекітілген болатын.

Ал латын негізінде әзірленген 32 әріптен тұратын «Жаңәліп» әліпбиінің 1938 жылғы екінші нұсқасында кірме сөздерді таңбалау үшін «f» пен «x» әріптері қосылды, мұндағы соңғы әріп Кирилл әліпбиіндегі [x] дыбысын таңбаласа, латынның «H h» әрпі көмейлік [h] дыбысын білдірді. Кириллицадағы әріптер латын әріптерімен «у» - «и» (1938 жылға дейін «v»), «ү» - «й» (1938 жылға дейін «u»), «ү» - «у», «ү» - «ü»), ал «ш» - «с»), «и» - «I i» (1938 жылға дейін «Jj»), «I i» - «J j» (1938 жылға дейін «I i») деп таңбаланған.

Сонымен бірге осы нұсқада әліпбидегі әріптердің реттік тәртібі орыс тіліндегі реттік тәртіпке ұқсатып өзгертілді.

Бағдарлама қаріптерінде жаңадан енгізілген әріптердің болмауынан, олардың орнына латынның негізгі әріптерінің қолданылуы көрініс тапты, мәселен, «Ç ç» әрпінің орына латынның «C c» немесе осы әріптің астына үтір қою арқылы «C, ç», ал «Ü ü» орнына латынның «U u» әрпі, тіпті кириллицадағы «Й й» әрпі алмастырылып жазылды¹.

«Әліпби қандай да бір тілдің негізгі дыбысталуын таңбалау үшін қызмет ететін шартты таңбалардың жинағы ғана. Ол тіл элементтерін барынша толық әрі нақты көрсетсе, соғұрлым сауат ашуға оңай болмақ, оқу-жазуға, техниканың жетілгеніне де ыңғайлана түсе білуімен ол үздік болып саналады» деген «әліпби жасаудың формуласын» кезінде Ахмет Байтұрсынов айтқан екен.

«Әліпби жасаудың формуласын» ұстана отырып, Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 19 ақпандағы № 637 Жарлығы негізінде жаңа редакцияда бекітілген латын графикасына негізделген қазақ тілі әліпбиі жарық көрді. Аталған әліпбиде 34 дыбысқа 32 әріп алынған, оның ішінде кірме сөздердегі 6 фонема (и, в, ф, h, x, ч), және бір әріппен екі дыбысты таңбалап тұрған H h-[x], [h] және I i-[и], [й] екі әріп бар, сонда барлығы 34 дыбыс таңбаланған².

Жаңа әліпбидегі өздерінің жуан-жіңіш-

¹ Казахская письменность. Материал из Казахстанская Энциклопедии. <http://ru.encyclopedia.kz/index.php>.

² «Қазақ тілі әліпбиін кириллицадан латын графикасына көшіру туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2017 жылғы 26 қазандағы № 569 Жарлығына өзгеріс енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 19 ақпандағы № 637 Жарлығы. 2019 жылғы 21 мамырдағы жағдай бойынша. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs>;

келігімен бір-біріне қарама-қарсы дауысты дыбыстар тек әріпүсті белгілермен ажыратылған. Бірақ жуан-жіңішкелі [ы] мен [і] дауыстыларының «І і» -[i], «У у»- [y] болып екі түрлі таңбамен берілгенінен осы жүйеге сай келмей тұрғаны көрінеді [5].

Өз тарихы бойынша Кирилл әліпбиіндегі өзгеріске ұшыраған «Ы ы» әрпі ең алғашында «Ы ы» түрінде жазылған. Орыс тілінде «Ы ы» мен «И и» әріптері, ал қазақ тілінде «Ыы» (ескі жазылуы «Ы ы») мен «Іі» әріптері бір-біріне жақын. Осыдан «ы», «и», «і» әріптерінің жақындығы туындайды.

Кейбір елдерде [ы] дыбысы латынның «У у» әрпімен, ал [и] дыбысы латынның «І і» әрпімен, ал румын тілінде [ы] «Î î», [и] «I i» деп жазылады.

Орыс жазу-сызуында «И и» әрпіне ауыстырылған «І і» әрпінің алғашқы «І і» нұсқасында қос нүкте болған (дауыссыз [j] таңбалайтын гректің йот (I) әрпінің арғы тегі финикия әрпі «Phoenician yodh.svg (йод)»).

Түрік, әзірбайжан, қырым-татар әліпбилерінде [ы] дыбысы нүктесіз «І і» әрпімен, ал [и] дыбысы нүктелі «І і» әрпімен, сонымен бірге қазіргі қырым-татар әліпбиінде [й] дыбысы «У у» әрпімен таңбаланады.

Жоғарыдағы мәліметтер талдауын және «ортақ жазу – ортақ ақпарат алмасуды» негізге алып, латын негізді жаңа әліпбиге бірінші нұсқада: [ы] дыбысын нүктесіз «І і» әрпімен, [й, и] дыбыстарын нүктелі «І і» әрпімен, ал қазақ тілінің ерекше [і] дыбысын «У у» әрпімен таңбалау; екінші нұсқада: [ы] дыбысын нүктесіз «І і» әрпімен, [і] дыбысын нүктелі «І і» әрпімен, ал [й, и] дыбыстарын «У у» әрпімен таңбалау ұсынылады. Бұл ретте жаңа әліпбидегі [и] мен [і] дыбыстарын «І» түріндегі бас әріппен жазған кезде қиындықтар туындайтынын ескеріп, бас әрпін нүктелі «І» әрпімен жазуды ұсынғанымызды айта кету керек.

Латын графикасы негізді қазіргі түрік әліпбиінде [x] дыбысы «Н н» әрпімен, [y] дыбысы «U u» әрпімен, әзірбайжан әліпбиінде [h] дыбысы «Н н» әрпімен, [x] дыбысы «X x» әрпімен, [y] дыбысы «U u» әрпімен, [ү] дыбысы «Ü ü» әрпімен таңбаланған. Сондай-ақ латын графикасына негізделген қазіргі қырым-татар әліпбиінде [y] дыбысы «U u» әрпімен [ю, у] дыбысы «Ü ü» әрпімен, [x] дыбысы «Н н» әрпімен таңбаланған.

Жоғарыда атап өткеніміздей, «Жаңәліп» әліпбиінде [ү] дыбысы 1938 жылға дейін «U u» болып, ал 1938 жылдан «Ü ü» әрпіне өзгертілген.

Кейбір тілдерде «U ú» (акут белгісі бар «U») [ұзақ «у»] дыбысының таңбасы ретінде қолданылады. Сәйкесінше, қазақ тіліндегі «ү»

дыбысы «ұзақ у» дыбысына жақын³.

Талдауға қорытынды жасасақ, жаңа әліпбиде [y] дыбысын бірінші нұсқада «U u» әрпімен, [ү] дыбысын «Ü ü» әрпімен, ал [ұ] дыбысын «U ú» әрпімен таңбалау ұсынылады.

Ал екінші нұсқада төмендегіше жазу ұсынылады. Жуан-жіңішкелі [ү] мен [ү] дыбыстарының туыстас [y] дыбысы көптеген елде латынның «U u» әрпімен таңбаланатынын талдау барысында көрдік. Бірінші нұсқада ұсынылған таңбалауда ноқат қою көзшалымға оңтайлы емес деген қағидатты ұстанатын және [ү] дыбысы латынның «Y» бас әрпіне көлденең сызықша қою арқылы жасалғанын ескеретін болсақ, онда латынның «U u» әрпінің ортасына көлденең сызықша қою арқылы деп жасау ұсынылады. Сондай-ақ [ү] әрпін тік сызықшаны латынның «U u» әрпінің астына қою арқылы түрінде жазу ұсынылады.

Ахмет Байтұрсынов өз кезеңінде жаңа әліпбиге көшу жұмыстары аясында басқа қаріп жүйесі осы тілдің негізгі элементтерін толықтай бейнелеу үшін қаншалықты жарамды, баспа және жазба мәтіндер қай жүйеде жылдам оқылып-жазылады әрі жазылған тез түсініледі, қай жүйе сауат ашу үшін оңай, салыстырмалы сырт пішіні – баспа, қолжазба мәтін әдемілігі, яғни көзшалымдық жағынан жағымды болу мәселелерін негізге алу қажеттігін көтерген болатын [6].

Талдау аясында түркі тілдер қатарына жататын тілдердегі өзара ұқсас төл дыбыстар әртүрлі таңбаланатынын байқадық.

Латын тілі негізінде жасалған әліпбиге көшу жолында «ортақ жазу - ортақ ақпарат алмасу» үндеуімен алға қойған мақсатқа жетудің бірден-бір көзі түркі тілдерінің ұқсас дыбыстарын белгілеуді латын тілінің көмегімен біріздендіру десек қате айтпаған болар едік.

Кез келген әліпбидің уақыт өте келе өз сипаты да, құрамы да жағынан өзгеріп отыратынына әрі латын тілі негізіндегі әліпби моделіне көшуді түркі тілдес елдерін біріктіруге бірден-бір септігін тигізуші фактор екеніне тұжырым жасаймыз.

Латын тілі негізді әліпбиге көшудің шет тілдердің көп бөлігінің латын әліпбиі арқылы меңгерілетінін ескерсек, қазақ тілін шетел тілі мәртебесі ретінде тез үйренуге мүмкіндіктің артуы; қазіргі кириллицаға негізделген қазақ тілі әліпбиі қаріптеріне қарағанда, жаңа жоба бойынша латын қаріптеріндегі сайттарды іздеу жүйесінің барынша көп сілтемелерді көрсетуі; ағылшын тілді аудиторияның қазақ тілін үйренуге қызығушылығын арттыруы сияқты оң тұстарын да атап өтер едік.

Талданған тәжірибелерден қай қаріп не-

³ «Википедия» свободная энциклопедия/ <https://ru.wikipedia>

гізінде жасалған әліпби болсын, жаңа әліпбиге көшу кезінде қиынға соққаны түркі тілдеріне тән дыбыстарды белгілеу екенін байқаймыз. Дегенмен, осы ерекше дыбыстарды белгілеудің тиімді жолдарын тауып, белгілеп-бекітіп, олардың сіңісіп кетіп, тілдің өркендеуі үшін дұрыс қызмет етуі басты мақсат болып табылады.

Ғалым С.Бизақов «сөз құрамында басы артық дыбысты үстемелеп жазу тіліміздің орфографиялық нормасы үшін де, орфоэпия заңдылығының қалыптасуы үшін де қолайлы емес, өйткені басы артық әріппен тілдің табиғи әуезділігінің берекесін кетіруіміз мүмкін», сондықтан «сөз тұлғасын үстеме

дыбыстардан аршып, өзінің табиғи дұрыс дыбысталуын сақтау – тіліміздің бүгінгі мен ертеңіне жанашырлық білдіргендік» деп айтқандай, әліпбиде қанша әрі қандай әріп түрі болмасын, ең бастысы ойды дұрыс жеткізуге дұрыс қызмет ете алатын әліпбидің болғаны дұрыс деген тұжырымға келеміз.

Қорытындыға қосарымыз халықаралық стандарт бойынша жалпыға бірдей танылған терминалмасы өзгерістеріне, тілдің фонетикалық өзгерістерге ұшырауына, тілдік кодтың оңтайлануына қарамастан, қазақ тілі жаңа әліпбиінің мінсіз әліпби болуына «тіл мәртебесі – ел мәртебесі» деген ұстаныммен ат салысуымыз қажет.

ӘДЕБИЕТ

1. Иманқұлова Ж. Таңбалар тарихы және әліпби ауыстырған елдер тәжірибесі. 10.11.2017 ж. <http://erkineurasia.com/kz/>;
2. Быков А.А. Удивительное языкознание. – М.: ЭНАС. 2011 – 208 с.
3. Әділбек Нәби. Түркия ғалымдары латынның классикалық 26 әріпіне өтуге ниетті. 05.04.2018 ж. <https://www.qamshy.kz/>;
4. Фазылжанова А. Латын әліпбиіне көшу Түркия, Әзірбайжан, Өзбекстан елдерінде қалай жүргізілді? 25.01.2013 ж. Ақпараттық портал <https://abai.kz/post/15886>;
5. Садуақас Н.А. Әліпби мен емлені тең ұстау. <http://emle.kz/articles/get/197>;
6. Каратаева Г. Из истории казахского алфавита: арабская графика – латиница – кириллица, 18.10.2017 г. <https://tengrinews.kz/article/639/>.

REFERENCES

1. Imanqulova Zh. Tañbalar tarihy zhәне әlipbi ауыстырған elder tәzhiribesі. 10.11.2017 zh. <http://erkineurasia.com/kz/>;
2. Bykov A.A. Udivitel'noe jazykoznanіe. – M.: JeNAS. 2011 – 208 s.
3. Әdilbek Nәbi. Tүrkija ғalymdary latynnyң klassikalық 26 әrpіne өтуге nietti. 05.04.2018 zh. <https://www.qamshy.kz/>;
4. Fazylzhanova A. Latyn әlipbiіne көshu Tүrkija, Әzirbajzhan, Özbekstan elderinde қalaj zhүrgizildi? 25.01.2013 zh. Aқparattyқ portal <https://abai.kz/post/15886>;
5. Saduaқas N.A. Әlipbi men emleni тең ұstau. <http://emle.kz/articles/get/197>;
6. Karataeva G. Iz istorii kazahskogo alfavita: arabskaja grafika – latinica – kirillica, 18.10.2017 g. <https://tengrinews.kz/article/639/>.